

نقش والدین در تربیت دینی کودکان؛ فضای مجازی، فرصت‌ها و

چالش‌ها

نفیسه سادات‌هاشمی^۱، سیدعلی سیدموسوی^۲

چکیده

هدف از نوشتار حاضر بررسی نقش والدین در تربیت دینی کودکان، فضای مجازی و فرصت‌ها و چالش‌های آن است که به روش توصیفی-تحلیلی و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای گردآوری شده است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که هدف از تربیت دینی، تقویت اراده و تقویت حس حقیقت‌جویی و... است و فضای مجازی که جدیدترین ابزار تبلیغ دینی در یک محیط پرمخاطب است امکان انتقال آموزه‌ها و مفاهیم دینی را فراهم کرده تا با سبکی نوین، پیام‌های دینی را به نسل جدید انتقال دهد. همچنین با بهره‌گیری از فرصت‌های مناسب و فن‌آوری اطلاعات و ارتباطات نقش مهمی را ایفا کند. از چالش‌های اساسی این فضا، آسیب‌های فرهنگی و اجتماعی، قرار گرفتن در معرض فرهنگ‌های گوناگون، آزادی‌های زیاد در یک دوره به نسبت کوتاه و امکان دسترسی به اطلاعات غیراخلاقی است. فرصت‌هایی که می‌شود از آن استفاده کرد، سرعت در انتقال و دسترسی به اطلاعات و دانش، تنوع و جذاب کردن برنامه‌ها، تعاملات و تبادل نظر فرهنگی است. پژوهش حاضر به صورت توصیفی-تحلیلی و در محدوده فقهی به شیوه کتابخانه‌ای انجام شده است.

واژگان کلیدی: والدین، تربیت دینی، فضای مجازی، فرصت، چالش.

۱. دانش‌پژوه دکتری فقه مقارن، مجتمع آموزش عالی بنت‌الهدی، جامعه‌المصطفی‌العالمیه، قم، ایران.

۲. استادیار گروه فقه خانواده، مجتمع آموزش عالی بنت‌الهدی، جامعه‌المصطفی‌العالمیه، قم، ایران.

دین اسلام کامل‌ترین دین‌ها با هویت مستقل فرهنگی-تاریخی است که جهانی شدن افکار تهاجمی و ضداخلاقی را چالشی مهم از جانب غرب برای خود می‌داند. این دین درصدد است تا در مقابل تأثیرات افکار تهاجمی مقابله کرده و مانع از نفوذ آن در جوامع خود شود و هم‌زمان با بهره‌گیری از ابزارها برای جهانی کردن ارزش‌های خود نیز گام بردارد. باتوجه به افزایش تعداد کاربران اینترنتی در کشورهای اسلامی، فضای مجازی می‌تواند هم تهدیدکننده و هم فرصتی مناسب باشد. (افروغ، ۱۳۸۸) خانواده و والدین اولین نهاد در تعلیم و تربیت فرزندان و از مهمترین کارکردهای فضای فرهنگ‌سازی است. فرهنگ‌سازی عبارت است از: فرایند انتقال ارزش‌ها، باورها، عقاید، الگوهای رفتاری و معیارها و هنجارها و باید و نبایدها. نهاد خانواده اولین مرکز انتقال مفاهیم فرهنگی به کودکان است. غفلت از تربیت فن‌آورانه مدرنیته با مبانی تربیت اسلامی سبب شده کودکان منزوی، کم‌ارتباط و ناسازگار باقی بمانند (علم‌الهدی، ۱۳۹۰). از ویژگی‌های تربیت اسلامی تأکید آن بر تربیت شناختی است. آن اندازه که در تربیت اسلامی بر پرورش تفکر و علم‌آموزی تأکید شده است در هیچ‌یک از مدل‌های تربیت چنین سفارشی نشده است. هدف‌های تربیت اسلامی در تقویت اراده، عبادت و نیایش، محبت، تقویت حس حقیقت‌جویی، مراقبه و محاسبه، تفکر، محبت اولیا، ازدواج، جهاد و کار است، پس می‌توان گفت که یکی از اهداف تعلیم و تربیت اسلامی، شناخت خود و پیرامون خود است.

فرزندان را باید به‌گونه‌ای تربیت کرد که مشتاقانه در پی کشف خود و محیط خود برآیند. از ابتدای تولد این ودیعه درونی یعنی، جست‌وجو و کشف محیط به‌طور ذاتی در وجود انسان نهفته است. انسان می‌تواند به‌روش بسیار دقیق و هوشمندانه آن را هدایت کند. اگر این نهاده درونی نتواند به‌درستی رشد کند انسان در اهداف تربیتی خود دچار شکست می‌شود. برای تربیت و رشد این نهاده باید از ابتدا کودک را مشتاق بررسی و پویش اطراف خود کرد. (روزبهانی، ۱۳۸۰) بدیهی است که رسیدن به کمال و شکوفایی استعدادها بدون برنامه تربیتی ممکن نیست. انسانی که خلقتش هدفمند بوده بنا به فرموده قرآن عبث آفریده نشده است: «آیا می‌پندارید که ما شما را

بیهوده آفریده‌ایم» (مؤمنون: ۱۵) و نمی‌تواند به حال خود رها شود. باتوجه به جایگاه و اهمیت تربیت دینی، امروزه عواملی مانند دین و مذهب، اخلاق، فرهنگ و عوامل اجتماعی نقش مهمی در گسترش تربیت دینی دارد. از میان این عوامل، نقش خانواده یعنی، کوچک‌ترین و مهمترین نهاد اجتماعی بسیار مهم است؛ زیرا خانواده هم به صورت مستقیم و هم به صورت غیرمستقیم در تربیت دینی فرزندان نقش مهمی دارد.

۲. مفهوم‌شناسی

۲-۱. تربیت

تربیت در لغت مصدر باب تفعیل و از ریشه ربو یا ربب و به معنای رشد و نمو و پرورش است. (صانعی، ۱۳۸۰، ص ۱۱) در اصطلاح، همان رشد طبیعی، تدریجی و هماهنگ همه نیروها و استعدادهای آدمی است. تربیت ارائه نوعی زندگی هماهنگ با ساخت شخصیت انسان و مبتنی بر ارزش‌های معنوی است (مطهری، ۱۳۸۲، ص ۲۲-۲۰). در تربیت مدرن و علمی بیشتر سعی بر شکوفا کردن استعدادهای افراد است. تربیت را می‌توان جریان دانست که به‌طور مستمر برای رشد همه جانبه فرد (رشد جسمانی، شناختی، روانی، عاطفی، اجتماعی و دینی) و شکوفا کردن استعدادهای انسان است (شریعتمداری، ۱۳۶۷).

۲-۲. تربیت دینی

مفهومی مرکب از تربیت و دین و یا اسلام است که هر دو از نظر معنایی بسیار انعطاف‌پذیر هستند. تربیت اسلامی و دینی، طیف وسیع و گسترده‌ای از معانی به‌فراخور معنایی تربیت و اسلامی و دینی را به خود اختصاص می‌دهد. این مفهوم بنابر تنوع معنایی دلالت‌های مختلف و حتی متقابلی برای عمل تربیتی دارد. ارائه تعریف روشن و قابل دفاعی از تربیت دینی که با مبانی و اصول پایه اسلام باشد ضرورتی انکارناپذیر است. (احمدی، ۱۳۷۵، ص ۵۹-۵۹) پرمعناترین تعبیر از تربیت اسلامی همان تعبیر به تزکیه است (ر.ک.، جمعه: ۲). در اسلام اهمیت خاصی به تربیت

فرزند داده شده است؛ زیرا یکی از حقوق اساسی فرزند نسبت به والدین، تربیت درست اوست. در قرآن یکی از اهداف عالیّه بعثت پیامبران، تزکیه (تربیت) است (ر.ک. م، بقره: ۱۲۹؛ جمعه: ۲).

۲-۳. تربیت در اسلام

تربیت در اسلام با معانی و تعابیر مختلفی به کار رفته است. تربیت به معنای رسیدن به رشد است. (ر.ک.، جن: ۱) در آیه اول سوره جن، هدف قرآن هدایت به حق و کمال عقلی است. پیامبر اکرم ﷺ می‌فرماید: «من برای به کمال رساندن خوبی‌های اخلاق مبعوث شدم». (مجلسی، ۱۴۰۳، ۳۸۲/۶۸) بنابراین، تطهیر و پاکسازی نفس از اخلاق ناپسند و آلودگی‌های اخلاقی، به منظور گام برداشتن به سوی فضایل اخلاقی که در نهایت کمال و سعادت واقعی در دنیا و آخرت می‌شود (محمدی، ری شهری، ۱۳۷۹).

۳. شاخصه‌های تربیتی والدین

تعلیم و تربیت خانواده مهمترین و اساسی‌ترین جنبه زندگی است به گونه‌ای که هرگونه انحراف در آن باعث انحراف در همه امور زندگی می‌شود. تواناهایی انسان در زندگی بروز و ظهور پیدا می‌کند و انسانیت انسان تحقق می‌یابد. یکی از نشانه‌های کرامت و عظمت شأن انسان در تربیت اسلامی این است که خداوند از روح خود در وجود وی دمیده است. (ر.ک.، حجر: ۲۹). از عظمت شأن انسان، رسیدن به مقام جانشینی خداوند در روی زمین است (ر.ک.، بقره: ۳۰)، پس خانواده در تربیت دینی باید ابتدا برای مقام و جانشینی که خداوند قرار داده بالاترین درجه از احترام و ارزش را قائل شود. قرآن می‌فرماید: «ما آن امانت را بر آسمان‌ها و کوه‌ها و زمین عرضه کردیم، پس آنها از تحمل آن خودداری کردند و ترسیدند و انسان آن را حمل کرد، چون انسان ستم‌پیشه و جاهل بود» (احزاب: ۲). تربیت باید همواره به گونه‌ای سازمان یابد تا استعداد وجودی کودک را در حفظ و نگهداری امانت الهی یعنی، علم و عدل به بهترین وجه پرورش دهد و از درافتادن به ورطه ظلم و جهل در امان بدارد.

در قرآن همواره از مسئولیت انسان سخن آمده و بیان شده که انسان مورد سوء بازخواست قرار خواهد گرفت. روشن است که مسئولیت در مقابل امر یا وظیفه‌ای است که به وی اعطا شده است و گرنه مسئولیت و پاسخ‌گویی معنایی ندارد. از جمله آیاتی که مسئولیت و حساب‌پس‌دهی انسان را گوشزد می‌کند آیه ۴ سوره قیامت است که می‌فرماید: «آیا انسان می‌پندارد که او را مهمل از تکلیف و ثواب و عقاب گذارند». در جریان تربیت باید موقعیت لازم را برای ادای این تکلیف و مسئولیت فراهم کرد. بنابراین، انسان پاسخ‌گوی اعمالی است که در دنیا انجام می‌دهد. از جمله خصایص اصلی انسان تربیت شده در مکتب اسلام سیر، تلاش و حرکت به سوی خالق است. این تلاش باید به صورت یک اصل در تربیت اسلامی مدنظر باشد و در اهداف، روش‌ها و مراحل گوناگون تربیت به صورت اصلی اولی و اجتناب‌ناپذیر مورد توجه قرار گیرد. کمال مورد نظر اسلام در رسیدن به هدف غایی تربیت نهفته است. این هدایت که هدف غایی است در قرآن گاه با واژه رشد بیان می‌شود که رشد در فرهنگ قرآن به معنای توسعه و نمو به کار نرفته، بلکه به مفهوم هدایت استعمال شده است (باقری، ۱۳۷۰).

۴. فرهنگ‌سازی دینی

فرهنگ‌سازی عبارت است از: فرایند انتقال ارزش‌ها، هنجارها، عقاید، باورها، معیارها و الگوهای رفتاری و احساسی موجود در فرهنگ جامعه به آحاد افراد آن. نهاد خانواده و سپس نهاد تعلیم و تربیت، اولین مراکز انتقال مفاهیم فرهنگی به کودکان هستند. (علم‌الهدی، ۱۳۹۰) یکی از مهمترین کارکردهای فضای مجازی کمک به فرایند فرهنگ‌پذیری است.

۵. روش‌های تربیت دینی

۵-۱. روش محبت

از مهمترین و اساسی‌ترین روش‌های تربیت دینی روش محبت است که بیشترین تناسب را با فطرت و سرشت انسان دارد. نیروی محبت در تربیت دینی نیروی برانگیزاننده و تحول‌آفرین است و اگر درست و به اعتدال به کار گرفته شود تأثیر شگرفی در تحقق تربیت کمالی دارد و از نظر تربیتی

نیرویی عظیم و کارساز است. خداوند متعال پیامبر ﷺ را به روش محبت آراسته بود: «پس به لطف و رحمت الهی با آنان نرم خو شدی و اگر درشت خوی و سخت دل بودی بی شک از گرد تو پراکنده می شدند» (آل عمران: ۱۵۹). حضرت علی علیه السلام محبت را بهترین بستر تربیت قرار داده و می فرماید: «ماییم درخت نبوت و محل فرود رسالت و جایگاه تردد فرشتگان و معادن علم و منابع جوشان حکم، یار و دوستدار ما در انتظار رحمت از خداست و دشمن ما و کسی که با ما کینه توزی دارد در انتظار غضب الهی است» (نهج البلاغه، خطبه ۱۰۹)، پس هراندازه عامل محبت در انسان قوی تر باشد کشش و شوق انسان به سوی کسب فضایل، قوی تر خواهد بود. در تربیت دینی تا پیوند عاطفی و زمینه دوستی فراهم نشود نمی توان گامی به سوی اهداف مطلوب برداشت. نقش تربیتی محبت در مرحله اول باید با محبت، جان و درون کودک را متوجه خویش سازد و اگر در این مرحله موفق شود ادامه تربیت دینی و تهذیب او کار چندانی نخواهد داشت.

۵-۲. روش الگویی

روش الگویی، روشی است که اساس آن بر محور الگودهی و ارائه نمونه های عینی و عملی بنا شده است. در این روش والدین تلاش می کنند نمونه رفتار و کردار مطلوب را در معرض دید کودک قرار دهند تا شرایط لازم برای الگوبرداری و تقلید برای وی فراهم شود. انسان به دلیل کمال خواهی اهداف و آرزوهایی دارد و وقتی با الگویی روبه رو می شود و کمال مطلوب خود را در آن می یابد از نظر عاطفی نوعی قرابت و هماهنگی بین خود و الگو می بیند. همچنین احساس نیاز به آن کمال که در الگو هست سراسر وجود الگوپذیر را می گیرد. به همین دلیل باید الگوهای صادق و برخوردار از کمال مطلوب به کودک ارائه شود. امام علی علیه السلام می فرماید: «کسی که خود را اصلاح نکرده است چگونه می تواند دیگران را اصلاح کند» (تمیمی آمدی، ۱۳۹۵، ۵۵۵/۲).

۵-۳. روش القای ارزش ها

توجه به موقعیت زمانی و مکانی خاص در تقویت روحیه دینی و برای آموزش ارزش ها بسیار مهم است. بهترین زمان، زمان شادابی کودک است. امام علی علیه السلام می فرماید: «ان للقبوب شهوه و اقبالا

و ادباً فاتوها من قبل شهوتها و اقبالها؛ بدانید که دل‌ها میل و روی کردن و پشت‌کردنی دارند. آنها را هنگام میل و روی‌کردنشان به کار بگیرید» (نهج البلاغه، ۱۳۸۲). والدین باتوجه به موقعیت زمانی و مکانی مناسب اگر ارزش‌های دینی را به‌اختصار به کودک القا کنند کودک آنها را بدون کمترین مقاومت روانی خواهد پذیرفت.

۴-۵. روش توالی

توالی عبارت است از: اینکه تجربه‌های یادگیری تعیین شده و بانظم باید مرتب شوند. در قرآن توالی مربوط به مسائلی است که با سطح فکری متناسب باشند (ر.ک.، قمر: ۱۷). آسان کردن قرآن برای ذکر این است که آن را طوری به‌شونده القا کند که فهم مقاصدش برای عامه و خاصه آسان شود. (قرائتی، ۱۳۸۳)

۵-۵. روش تکرار و مداومت

منظور از تکرار، مداومت بر عناصر اصلی است به‌گونه‌ای که فرصت‌های مداوم تمرین و تکرار فراهم شود. برای ایجاد مهارت‌های خاص در کودکان باید زمان لازم برای پرورش آن مهارت و فرصت‌های کافی در محتوا داده شود. (ابراهیمی، ۱۳۷۷، ص ۱۰۹) تکرار از ویژگی‌های محتوایی قرآن است که در قالب داستان به‌صورت دستور به پیامبران و خطاب به مردم و در قالب نعمت‌ها و موارد دیگر دیده می‌شود. برای مثال در سوره الرحمن در آیات بسیاری به ذکر نعمت‌های دنیوی و اخروی اشاره شده است (صابری و همکاران، ۱۳۸۹، ص ۱۳۸). والدین با تکرار و مداومت در اعمال مذهبی می‌توانند فرزندان را دین‌پرور و تربیت‌پذیر بار آورند.

۶. ویژگی‌های فضای مجازی

از ویژگی‌های فضای مجازی، جهانی بودن و چندرسانه‌ای بودن این فضا است که مانند تلویزیون، رادیو، موبایل و مطبوعات است و بی‌مرز بودن و فرامکان و فرازمان بودن این فضا آن را فضایی جهانی ساخته است. اثربخشی بالای این فضا به دلیل درگیر شدن بسیاری از حس‌های انسان در تعامل با آن است، چنان‌که خود انسان بخشی از این فضا می‌شود. از مهمترین خصوصیات فضای

مجازی، سریع شدن فضا، فراگیری، قابلیت دسترسی دائم، فرامکانی و فرازمانی، جهانی بودن و چندرسانه‌ای بودن است.

۷. چالش‌های فضای مجازی

از چالش‌های اساسی فضای مجازی گسترش فن‌آوری ارتباطات در جهان به‌ویژه کشورهای در حال توسعه و آسیب‌های فرهنگی و اجتماعی است. قرار گرفتن در معرض فرهنگ‌های گوناگون، آزادی‌های زیاد در یک دوره کوتاه و امکان دسترسی به اطلاعات غیراخلاقی گوناگون در اینترنت از نمونه‌های این خطر هاست. در کشورهای در حال توسعه از جمله ایران بنابر شرایط فرهنگی و اجتماعی، احتمال آسیب‌پذیری زیادی در اثر تعامل گسترده با دیگر فرهنگ‌ها وجود دارد. با وجود پیشرفت‌های حاصله و سازوکارهای امنیتی و کنترلی در این‌گونه موارد آماده کردن خانواده‌ها از بعد فرهنگی، اجتماعی و اخلاقی ضرورت دارد. (جلالی، ۱۳۸۲) عدم تطابق محتوای ارائه‌شده با الگوهای فرهنگی و هنجارهای رفتاری جوامع مختلف از مهمترین مسئله اینترنت است. بنابراین، اعمال کنترل‌های اخلاقی در آن دشوار است. حجم بالای محتوای مستهجن تجاری و مجانی در اینترنت یکی از معضلات اخلاقی و خانوادگی است. مشکل فرهنگی دیگر اینترنت غلبه زبان انگلیسی و فقدان منابع غنی به زبان‌های دیگر است. در نتیجه سلطه زبان انگلیسی بر زبان‌های دیگر تقویت می‌شود (آشنا، ۱۳۸۰، ص ۲۳۵).

برخی شبکه‌های ماهوره‌ای به‌طور تخصصی تمام تمرکز خود را بر مقوله خانواده نهاده‌اند. پیام مشترک برنامه‌های این شبکه‌ها عبارتند از: ترویج خانواده‌های بی‌سامان، لجام‌گسیخته و بی‌بندوبار در مقابل ساختار خانواده، عادی کردن خیانت همسران، عادی جلوه‌دادن روابط جنسی دختر و پسر قبل از ازدواج، ترویج فرهنگ خانواده‌های ازهم‌پاشیده و عادی جلوه‌دادن سقط جنین دختران. (شکرپیگی، ۱۳۹۱) با گسترش فضای مجازی در حوزه رابطه فرزندان و والدین نیز تغییراتی به‌وجود آمده است که کاهش نقش خانواده در قالب مرجع ارتباط والدین با فرزندان، شکاف نسلی به‌دلیل رشد فن‌آوری، از بین رفتن حریم بین فرزندان و والدین و ایستادن

در برابر یکی از والدین و یا هر دو را می‌توان نام برد. تغییراتی که در حوزه دینی در جامعه رخ داده است شامل کاهش آموزه‌های دینی در خانواده، دوری خانواده از شریعت و کم‌رنگ شدن حریم‌های دینی در روابط خانوادگی است.

۷-۱. ضعف بنیان خانواده

ضعف بنیان خانواده از بزرگ‌ترین مسائل اجتماعی امروزی است. از آنجاکه مشکلات خانواده‌ها به صورت ناهنجاری‌های اجتماعی بروز می‌کند، خانواده و سلامت آن اهمیت زیادی دارد. آماده کردن فرزندان برای پذیرش مسئولیت‌های اجتماعی یکی از وظایف مهم و اساسی خانواده است. قرآن در مورد مسئولیت سرپرست خانواده نسبت به افراد تحت تکفل خود و اصلاح ساختار اخلاقی آنها می‌فرماید: «ای کسانی که ایمان آورده‌اید خود و خانواده خود را از آتش دوزخ نگهداری کنید» (تحریم: ۶). رسول خدا ﷺ در تفسیر این آیه می‌فرماید: «کافی است که آنان را بدانچه خود مأموری امر و از آنچه خودداری می‌کنی، نهی کنی. آنها را امر به معروف کنی و از منکرات برحذر داری» (حرعاملی، ۱۴۱۴، ۱۶/۱۴۷). در این مورد مواعظ لقمان حکیم به فرزندش که در قرآن کریم آمده شایان توجه است که با اقامه نماز و امر به معروف و نهی از منکر و صبر و بردباری توصیف می‌شود (ر.ک.، نهج البلاغه، نامه ۳۱). مواعظ و وصایای بسیار ارزنده و هدایتگر امیرمؤمنان به فرزندش امام حسن علیه السلام در نهج البلاغه نیز منشوری تربیتی-اخلاقی بوده و ملاک عمل قرار می‌گیرد.

۷-۲. بحران هویت اخلاقی

در فضای مجازی پیش از آنکه هویت ظاهری فرد مطرح شود، دون‌مایه‌های افراد بروز می‌کند. هرکس درصدد بیان اندیشه‌ها و علاقمندی‌های خود است. مطرح نشدن هویت شخصی و مشخصات فردی در اینترنت موجب تقویت شخصیت‌های چندگانه و رشد و استحکام آن می‌شود. جوانان در این محیط، آسیب‌پذیری بیشتری دارند به‌ویژه در دورانی که هویت آنها شکل می‌گیرد. آنها مدام با محرک‌های جدید و انواع مختلف رفتار آشنا می‌شوند. چنین فضایی هویت نامشخص و پیوسته متحولی را می‌آفریند. اینترنت صحنه‌ای اجتماعی است که فرد را در

موقعیت های متنوع نقش ها و سبک های زندگی قرار می دهد و از آن تأثیر می پذیرد. (اکبری، ۱۳۹۰، ص ۱۶۲)

۷-۳. شکاف نسل ها

با ورود وسایل و فن آوری های جدید به عرصه خانواده، والدین و فرزندان ساعت ها کنار هم می نشینند بدون آنکه حرفی برای گفتن داشته باشند. در شرایط فعلی روابط موجود میان والدین و فرزندان به سردی گراییده و دو نسل به دلیل داشتن تفاوت های اجتماعی و تجربه های زیستی مختلف، زندگی را از دیدگاه خود نگریسته و براساس بینش خود آن را تفسیر می کنند. نسل دیروز (والدین) احساس دانایی و باتجربگی می کند و نسل امروز (فرزندان) که خواهان تطابق با پیشرفت های روز است دربرابر آنها واکنش نشان می دهد و چون از پس منطق و نصیحت های ریشه دار و سرشار از تجربه آنها برنمی آیند به لجبازی روی می آورد. (رحیمی، آشفته تهرانی و حضرتی، ۱۳۹۰، ص ۱۹)

۷-۴. انزواطلبی و افسردگی

امروزه اینترنت در زندگی اجتماعی، جای دوستان و نزدیکان را گرفته و جایگزین روابط دوستانه و فامیلی شده است. افرادی که ساعت ها وقت خود را در سایت های اینترنتی می گذرانند بسیاری از ارزش های اجتماعی را زیرپا می نهند؛ زیرا فرد، دیگر فعالیت های اجتماعی خود را کنار گذاشته و به فعالیت های فردی روی می آورد. نتایج پژوهش شاندرز نشان داد که استفاده زیاد از اینترنت با پیوند ضعیف اجتماعی مرتبط است. کاربرانی که از اینترنت کمتر استفاده می کنند به طور قابل ملاحظه ای با والدین و دوستانشان ارتباط بیشتری دارند. (صبوری خسروشاهی، ۱۳۸۶) بنابراین، هر خانواده ای موظف است اعضای خود را به رفتار شایسته و تعبد و تعهد و پرهیز از آنچه محل سرنوشت آنهاست امر و نهی کند. چنان که یکی از این مسئولیت ها امر به نماز و سایر تکالیف شرعی است (ر.ک.، طه: ۱۳۲).

۸. راهکارهای ارائه فرصت‌ها در فضای مجازی

در حال حاضر انسان پس از عبور از عصر اطلاعات و ارتباطات وارد دنیای مجازی شده است. فضای مجازی یکی از جدیدترین ابزار تبلیغ دینی بوده که در یک محیط پرمخاطب و مملو از کاربران جست‌وجوگر مدرن، امکان انتقال آموزه‌ها و مفاهیم دینی را فراهم کرده است. این فضا به گونه‌ای است که امکان ارسال و انتقال پیام‌های دینی را از روش و سبک سنتی به شیوه‌های نوین و پیشرفته ارتباطی فراهم کرده است. در این فضای چالش برانگیز باید با هدف تبدیل تهدید و تحدید زمان و مکان تبلیغ و ترویج فرهنگ اسلامی به فرصت قدم برداشت و برای کاهش تهدیدها در مقابل فرصت‌ها بسیار زیرکانه و مسئولانه با بهره‌گیری از تمام توان و ظرفیت سخت‌افزاری و نرم‌افزاری در این حوزه، وارد عرصه تولید و انتقال مفاهیم، محتوا و اطلاعات شد. از سوی دیگر باید فرهنگ‌سازی را در رأس برنامه‌های آموزشی قرار داده و فرهنگ صحیح استفاده از امکانات فضای مجازی را به نوجوانان و کودکان آموزش داد. چنانکه مقام معظم رهبری علیه السلام در سخنرانی‌های متعددی بر این اهمیت شناخت فضای مجازی و استفاده از فرصت‌های آن در تبیین معارف و مفاهیم اسلامی تأکید کرده است (ر.ک.، بیانات در ۱۶/۶/۱۳۹۵). (جمالی زواره، ۱۴۰۰)

۸-۱. ارتقای تربیت دینی در خانواده

از راه‌های گسترش تربیت دینی در خانواده می‌توان به آموزش خانواده‌ها با استفاده از فن‌آوری و دادن اطلاعات لازم درباره آسیب‌ها و چالش‌های روبه‌رو اشاره کرد. در این مورد مراکز پژوهشی و علمی نقش بسزایی دارند و می‌توانند آسیب‌ها و چالش‌ها را بررسی کرده و با مراکز علمی و رسانه‌های جمعی نتایج را به خانواده‌ها منتقل کنند. رسانه‌ها در این مورد کارکرد اطلاع‌رسانی و آگاهی‌بخشی دارند؛ یعنی با کار تولید و توزیع معرفت به معنای وسیع آن به دریافت‌ها از استمرار بخشند. (مک کوایل، ۱۳۸۵)

۸-۲. تأثیرپذیری و الگوسازی

تقویت ارزش‌ها، باورها و اعتقادات دینی و معنوی در خانواده با وجود کارکرد فرهنگ‌سازی رسانه‌ها و الگوها و ارائه مدل‌های به‌روز در خانواده دینی می‌تواند زمینه رشد اخلاقی و معنوی خانواده‌ها را فراهم کند. امام علی علیه السلام فرمود: «تواز پیامبر پاکیزه و پاک خویش پیروی کن که او برای الگوظلبان، اسوه‌ای نیکوست» (نهج‌البلاغه، خطبه ۱۶۰). پس به دلیل نیاز فطری انسان به الگوسازی و همانندسازی لازم است رسانه‌ها و کارگردانان عرصه هنر الگوهای والا و درستی را معرفی کنند تا خانواده‌ها با بینشی روشن مصداق کمال حقیقی را تشخیص دهند.

۸-۳. تأثیر تربیت صحیح خانواده بر جامعه

خانواده با تربیت صحیح و اسلامی نه فقط به تهذیب نفس و تزکیه و ایجاد ملکات نفسانی پرداخته و قرب الهی را فراهم می‌کند، بلکه باعث گسترش روزافزون امنیت اجتماعی و ایجاد زمینه‌ای برای رشد معنوی دیگران نیز خواهد شد. از آنجاکه افراد و خانواده‌ها عناصر بنیادین اجتماع هستند و جامعه را می‌سازند اگر خودکنترلی در خانواده حاکم باشد جامعه کمتر با مشکل مواجه می‌شود. مرحله نخست تربیت اسلامی بر مبنای اصلاح و هدایت افراد و سپس نظارت اجتماعی و امر و نهی عمومی است. آنچه در مبانی اسلام در حریم خصوصی آمده مانند مسئولیت زن و شوهر نسبت به یکدیگر و والدین نسبت به اولاد و تربیت فرزندان برای سالم‌سازی حریم خصوصی و خانواده است. قرآن کریم در مورد مسئولیت سرپرست خانواده نسبت به افراد تحت تکفل خود و اصلاح ساختار اخلاقی آنان می‌فرماید: «ای کسانی که ایمان آورده‌اید خود و خانواده خود را از آتش دوزخ نگهداری کنید» (تحریم: ۶). چنانکه رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم می‌فرماید: «حسبک ان تامرهم بما تامر به نفسک و تنها هم عما تنهی عنه نفسک؛ کافی است که آنان را بدانچه خود ماموری امر و از آنچه خودداری می‌کنی، نهی کنی» (حرعاملی، ۱۴۱۴، ۸/۱۴۸).

آداب و مسائل تربیتی، نظارتی و خودکنترلی در خانواده در قالب حریم خصوصی در منابع اسلامی آمده و توصیه‌های اخلاقی-اجتماعی قرآن در مورد حریم خصوصی و احترام به حدود و

حقوق دیگران در راستای همین مطلب است مانند آیه ۱۲ سوره حجرات که مؤمنان را به پرهیز از گمان بد و از تجسس و غیبت برحذر می‌دارد. آیات متعددی در قرآن به رعایت حریم خصوصی توصیه می‌کند مانند اطلاع دادن و اجازه گرفتن اولاد بالغ برای ورود به حریم خصوصی پدر و مادر (ر.ک.، نور: ۵۸) و اذن خواستن غلامان برای ورود به حریم صاحبانشان (ر.ک.، نور: ۵۹). به مؤمنان توصیه می‌کند به خانه پیغمبر وارد نشوند تا به آنان اذن داده شود (ر.ک.، احزاب: ۵۸). همچنین به تمام مؤمنان فرمان می‌دهد که به خانه‌های دیگران بدون اذن وارد نشوند و پس از اذن گرفتن به اهل خانه سلام کنند و اگر کسی در خانه نیست، وارد آن خانه نشوند و اگر هنگام ورود به خانه کسی، صاحب خانه گفت برگردید، برگردند و رعایت این دستورات را از لوازم تقوا و طهارت نفس می‌داند (ر.ک.، نور: ۲۷). بنابراین، در تربیت دینی کودکان از ابتدا حریم خصوصی معنا و رعایت تقوا و عفاف و پاکدامنی در تمام مکان‌ها تأکید می‌شود.

۴-۸. پیشنهادها و راهکارهای تربیتی استفاده از فضای مجازی

والدین بر شیوه استفاده فرزندان از اینترنت، نظارت فعال داشته باشند. والدین باید همراه با کودکان از اینترنت استفاده کنند و درباره مطالب آن با ایشان صحبت کنند. همچنین کودکان را تشویق کنند که از میان انواع موضوعات و مطالب موجود در اینترنت دست به انتخاب صحیح بزنند. محدود کردن استفاده از اینترنت را برای کودکان در نظر داشته باشند، از قراردادن رایانه در اتاق‌های شخصی فرزندان و پشت درهای بسته پرهیزند.

مسئولان و نهادهای فرهنگی-اجتماعی نیز وظیفه دارند فرهنگ استفاده درست و سالم از اینترنت را به افراد جامعه به ویژه جوانان و نوجوانان که بیشتر در معرض آسیب‌های اخلاقی اینترنت هستند، آموزش دهند. باتوجه به اینکه بیشتر استفاده‌کنندگان از فضای مجازی، قشر نوجوان و جوان هستند، فرهنگ‌سازی برای کاهش ضررها و اطلاع‌رسانی و آموزش نحوه استفاده از این فناوری می‌تواند مؤثر واقع شود. برگزاری کلاس برای والدین و دانش‌آموزان برای آگاهی بخشی از معایب و مزایا و نحوه صحیح استفاده از آنها لازم است. طراحی بازی‌های رایانه‌ای برای آشنایی با

خطرات موجود در فضای مجازی و خطرات ناشی از آن و طراحی پیام‌های بازگانی برای افزایش سطح سواد اینترنتی و آگاهی بخشی خانواده‌ها ضروری است. گذراندن اوقات فراغت بیشتری با فرزندان به طوری که خلأ عاطفی آنها را جبران کنند، استفاده از آموزه‌های دینی در قالب داستان، فیلم کوتاه، کتاب و ترویج فرهنگ صحیح استفاده از اینترنت و فضای مجازی از دیگر راهکارهای درامان ماندن کودکان از آسیب‌های فضای مجازی است.

۹. نتیجه‌گیری

بررسی نقش والدین در تربیت دینی کودکان فضای مجازی، فرصت‌ها و چالش‌ها بیانگر آن است که خانواده اسلامی ظرفیت گسترش معنویت را در خود ایجاد کرده و شاخصه‌هایی مانند کرامت و عظمت، معنویت، هدف والا داشتن، تلاش و کوشش، احساس مسئولیت، محبت و عاطفه بین خانواده و اصلاح خود و جامعه را به دنبال دارد. این تربیت دینی، برگرفته از روش‌های قرآن و سنت و سیره اهل بیت علیهم‌السلام است؛ مانند روش القای محبت، الگوپذیری، القای ارزش‌ها، تکرار و مداومت، توالی. همچنین نسبت به آسیب‌هایی که می‌تواند شکوفایی معنوی خانواده را دچار چالش کند شامل آسیب‌های ضعف بنیان خانواده، انزوایابی، شکاف نسل‌ها، بحران هویت دینی و فرهنگی، تلاش می‌کند با ارائه راهکارهای صحیح و به‌هنگام مدبرانه عمل کند. والدین با تربیت دینی و ارزش‌گذاری از راه الگوسازی و با کمک ابزار رسانه می‌تواند در جامعه جهانی تسری یابد. افزایش روابط عاطفی بین اعضای خانواده نیز کمک شایانی می‌کند و خودکنترلی ابتدا از خود خانواده و والدین آغاز شود تا بتواند الگوی صحیح برای کودکان باشد. اگر با رعایت قانون و احکام، خودکنترلی در خانواده حاکم شود به جامعه هم تسری پیدا می‌کند؛ زیرا سلامت رفتاری اعضای خانواده باعث گسترش بهداشت روانی و تربیت صحیح فرزندان و نیز موجب برپایی معنویت در جامعه می‌شود.

بنابراین، یک شخص تربیت یافته که در زندگی مشی او بر مدار تقواست وقتی در فضای مجازی سیر می‌کند به طور قطع در مقابل اطلاعات ناپاک قرار نمی‌گیرد؛ زیرا تقوای او سبب انتخاب نکردن

این اطلاعات می‌شود. توصیه می‌شود مسئولان دینی، تربیت خودمدارانه را ترویج دهند که به اصطلاح قدرت نه گفتن است. اگر انسان در زندگی عادی خود قدرت نه گفتن نداشته باشد در محیط مجازی هم هر نوع دعوتی را می‌پذیرد. بنابراین، در این محیط راهنمایی و ارشاد مهم است نه تعیین تکلیف و الزام؛ یعنی جایی است که حق انتخاب افزایش پیدا کند، اما وقتی حق انتخاب محدود است الزام معنی دار می‌شود و خانواده می‌تواند با برخوردی فعال در کنار فرزندان رقابت کند. باتوجه به مطالعات انجام‌شده می‌توان نتیجه گرفت که فضای مجازی عامل مؤثری در فرهنگ‌پذیری، انتقال ارزش‌ها و هنجارها و پرکردن اوقات فراغت کودکان، نوجوانان و جوانان دارد. فضای مجازی فرصت‌های تأملات خانوادگی را از اعضای خانواده می‌گیرد و فضای خانواده به سوی فردگرایی پیش می‌رود. اگر استفاده از آن بی‌برنامه و بدون ملاحظه باشد آسیب‌های روانی، عصبی و... برای کاربران خواهد داشت. در غیر این صورت وسیله‌ای برای آموزش‌های راه دور بازماندگان از تحصیل و همسان‌سازی فرهنگی و آموزشی و عامل مؤثری در انتقال ارزش‌ها، هنجارها و باورهای دینی است.

فهرست منابع

- * قرآن کریم. مترجم: مکارم شیرازی، ناصر.
- * نهج‌البلاغه (۱۳۹۱). مترجم: دشتی، محمد. قم: موسسه تحقیقاتی امیرالمومنین علیه السلام.
- ۱. ابراهیمی، علی، و احدیان، محمد (۱۳۸۸). برنامه‌ریزی درسی (راهنمای نوین). تهران: فکر نو.
- ۲. ابن‌خلدون، عبدالرحمن (۱۴۰۸). تاریخ ابن‌خلدون. محقق: خلیل شحاده. بیروت: دارالفکر.
- ۳. احسانی، محمد (۱۳۸۷). زبان قرآن و تعلیم و تربیت. نشریه معرفت، ۱۳(۱۷)، ۷۳-۸۶.
- ۴. احمدی، احمد (۱۳۷۵). مفهوم تربیت دینی و راههای وصول به آن. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- ۵. افروغ، عماد (۱۳۸۸). جهانی شدن و جهان اسلام. تهران: مجمع تقریب مذاهب اسلامی.
- ۶. اکبری، ابوالقاسم، و اکبری، مینا (۱۳۹۰). آسیب‌شناسی اجتماعی. تهران: انتشارات رشد و توسعه.
- ۷. اکبری، محمدعلی (۱۳۷۱). دارالفنون، نخستین گام‌های توسعه فرهنگی در ایران معاصر. نشریه دفتر دانش، شماره ۲ و ۳، ص ۶۴-۷۴.
- ۸. آشنا، حسام‌الدین (۱۳۸۵). اینترنت و امنیت فرهنگی، سیاسی، بررسی‌ها و راهبردهایی برای جمهوری اسلامی ایران. نشریه تراشه، شماره ۳۵، ۵۱-۶۰.
- ۹. باقری، خسرو (۱۳۷۰). نگاهی دوباره به تربیت اسلامی. تهران: انتشارات مدرسه برهان.
- ۱۰. تیممی آمدی، عبدالواحدین محمد (۱۳۹۵). غرر الحکم و درر الکلم. قم: مؤسسه فرهنگی دارالحدیث.
- ۱۱. جلالی، علی‌اکبر، عباسی، فاطمه (۱۳۸۲). آسیب‌شناسی فناوری اطلاعات در روستا. همایش کاربرد فناوری اطلاعات و ارتباطات در روستا.

۱۲. جمالی زواره، زهره (۱۴۰۰). تبلیغ دین در فضای مجازی، فرصت ها و چالش ها بر اساس قرآن کریم. تهران: مرکز نشر هاجر.
۱۳. الحرالعاملی، محمدبن حسن (۱۴۱۴). وسائل الشیعه. قم: مؤسسه آل البیت علیهم السلام.
۱۴. رحیمی، محمد.. آشفته تهرانی، امیر.. و حضرتی صومعه، زهرا (۱۳۹۰). عوامل اجتماعی مؤثر بر شکاف بین نسلی (مطالعه موردی شهر خلخال در سال ۱۳۹۰). نشریه مطالعات جامعه شناختی ایران، (۱۳)، ۱۹-۳۲.
۱۵. روزبهانی، عباس (۱۳۸۰). تأملی در تربیت اسلامی. نشریه فرهنگ عمومی و تربیت دینی، شماره ۲۹، ۷۰-۷۵.
۱۶. شریعتمداری، علی (۱۳۶۷). اصول فلسفه تعلیم و تربیت. تهران: امیر کبیر.
۱۷. شکر بیگی، عالییه، و ساروخانی، محمد (۱۳۹۰). درآمدی بر جامعه شناسی خانواده در ایران. تهران: جامعه شناسان.
۱۸. صناعی، سیدمهدی (۱۳۸۰). پژوهشی در تعلیم و تربیت اسلامی. بی جا: سناباد.
۱۹. صبوری خسرو شاهی، حبیب (۱۳۹۰). تعارض فرزندان با والدین در سبک زندگی. نشریه برنامه ریزی رفاه و توسعه اجتماعی، (۳)، ۶۷-۹۸.
۲۰. قرائتی، محسن (۱۳۸۳). تفسیر نور. تهران: مرکز فرهنگی درس هایی از قرآن.
۲۱. مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۳). بحارالانوار. بیروت: دارالاحیاء التراث العربی.
۲۲. محمدی ری شهری، محمد، (۱۳۷۹). میزان الحکمه، مترجم: شفیعی، حمیدرضا. قم: دارالحدیث.
۲۳. مطهری، مرتضی (۱۳۸۲). تعلیم و تربیت در اسلام. قم: انتشارات صدرا.
۲۴. مک کوایل، دنیس (۱۳۸۵). درآمدی بر نظریه های ارتباط جمعی. مترجم: منتظر قائم، مهدی. تهران: مرکز تحقیقات و مطالعه رسانه.
۲۵. مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۵۳). تفسیر نمونه. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
۲۶. ملکیان، مصطفی (۱۳۸۵). سازگاری معنویت و مدرنیته. نشریه بازتاب اندیشه، شماره ۷۷، ۴۵-۵۲.